

Adatok a Temesi Bánság és Szerbia kormányzásához a passaroviczi béke után.

(1717—1739. *)

A Temesvár átadásáról szóló okmány aláíratott, mely Magyarország utolsó erősségét is visszaadta a királynak s mely a török uralom befejezésével Magyarországon egyértelmű volt. Eugen herceg, a nagy győző, sajátkezű záradékot függesztett az átadási okmány mellé, mely a kuruczok utolsó maradványait szélnek ereszté: „Die Curutzen — Canaille — andare dove vole“ — hangzott a szokásos háromnyelvű zagyvalékon irt záradék.

Azonban a fontos erősség átadása csak kezdete volt a török vereségeknek, melyek a karloviczi nemzetközi béke óta tizenhét évig szüneteltek. Most Nándorfehérvárra — a sokat vívott és gazdagon vérrel áztatott végvárra került a sor, mely kemény ostrom után hasonlókép megnyitá kapuit a zentai győzőnek. A passaroviczi béke minden időkre megszüntette a törökök terjeszkedő hatalmát Magyarországon; mely ettől kezdvé kevésbé védő, mint inkább támadó harcot folytatott a félhíd ellen, mely rohamos lemenőben volt s melyet utóbb még Belgrád visszaszerzése sem tudott többé megváltoztatni. A nemzeti és értelmi erők növekedő túlsúlya volt az, mely a török uralmat mindinkább kiszorítá Európa belsejéből.

Csakbogy a karloviczi és passaroviczi békék felettén nehéz kötelezettségeket róttak a kormányra, melynek politikai tekintélye és befolyása alatt a nevezetes egyezmények megkötettek. A bécsi csá-

---

*) Lásd Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, Neue Folge Band III. Seite 155—247. és Mittheilungen des k. k. Kriegs Archivs, Jahrgang 1881. pp. 409 stb. Alfred von Arneth, Prinz Eugen von Savoyen 3 Bde.

szári kormány, melynek jellemző kinyomata a Hofkriegsrath intézményének szellemében volt fellelhető, kezdettől fogva azon meggyőződéshez hajlott, melyet a savoyai herczeg minden erejéből támogatott, miszerint a visszahódított részek — és pedig a Temesi Bánság éppúgy, mint Szerbia — egy külön császári kiküldöttség által szerveztesse és igazgattassanak; és pedig az első átmeneti időben tisztán katonai vezetőség mellett.

Mindkét terület, de kiváltképpen a Bánság, az átvételkor oly nyomoruságos állapotban volt, hogy annak szervezése, benépesítése és polgárosítása egyikét képezi vala a legszebb politikai és kulturai feladatoknak, melyek keresztülvitelével magának egy államférfiu halhatatlan emléket állíthatott. A hosszú török uralom teljesen felemész-tette a Bánság segélyforrásait. A lakatlan vagy elhagyatott helységek száma ijesztő képét tárja fel előttünk a pusztító hatalomnak, mely alatt hazánk e része közel másfélszáz évig nyögött. A mezők miveletlenül heverték, a vadvizek a legjobb földeket bűzös és az egészségnek veszélyes mocsarakká változtatták. Maga Temesvár, oly sokáig a pasalik fővárosa — piszkos és szabálytalanul elhelyezett kunyhókból állott, melyekben egy erkölcsileg és vagyoniilag silány nemzedék tengette sivár életét.

Eugen herczeg hosszadalmas felterjesztéseiben mindenütt, gyakran erős kifejezésekkel hangsúlyozta, hogy a Bánság katonai kormányzóság alatt — mint egy állandó fegyvertábor — szerveztesse; honnan a még mindig számot kitevő magyar elemet szemmel lehessen tartani. Hasztalan voltak a m. kir. udvari kancellaria tiltakozó nyilvání-tásai, majd nyílt követelései, a katonai álláspont, mely mellett a Hofkriegsrath a legnagyobb erélylyel felemelte szavát — döntött, s a Temesi Bánság katonai kormányzás alá került.

Nem csekély feladat volt, a lakosságának legnagyobb részétől megfosztott, mocsaraktól borított, járatlan vidékeket olyan karba helyezni, hogy azok ismét kulturképessé váljanak: mi által nemcsak a tetemes befektetések, hanem egy szebb jövő feltételei is biztosí-tassanak. Szerencséjére az elhanyagolt vidékeknek, egy olyan férfiú vette kezébe a dolgot, kinek becsületes törekvése, emberbaráti hiva-tottsága és ritka erélye megteremtették a kívánt sikert. Mercy Clau-dius gróf, ki 1718-tól egész 1734-ig állott a bánsági kormányzóság élén, halhatatlan emléket hagyott maga után alkotásaiban, melyekkel

megalapítá azon vidékek anyagi jólétét és kulturai fontosságát. Kiszáritá a mocsarakat s a folyókat csatornák által kötö össze egymással; új utakat épített és számos elhagyatott telepet benépesített vagy újakat alapított, melyeket külföldről jövő bevándorlottakkal szállatott meg. Nemsokára virágzott az állattenyésztés és földmivelés, mely Mercyben okszerű támogatóra talált. A szőlőmivelés mely miként minden a török uralom alatt — elhanyagoltatott, új virágzásnak indult s lényegesen hozzá járult a Bánság kulturai emelkedéséhez. E mellett azonban Mercy a magasabb ipar fejlesztéséről sem feledkezett meg: posztgyárakat alapított; a vasipar neki köszönheti első föllendülését, valamint a selyemtenyésztés, mely nemsokára oly árukat hozott a piacra, melyek minőség tekintetében a lombárdi selyemmel egy osztályba soroztattak.

Még a passaroviczi békeokmány szentesítése előtt, 1718 junius 25-én III. Károly elnöksége alatt Bécsben nagy tanácskozás tartatott, melyben maga a császár egész határozottsággal kijelenté, miszerint a magy. kir. udvari kancellaria fölterjesztéseit, a Bánság visszakebelezését illetőleg Szent István koronájának területébe — nem fogadja el. A Hofkriegsrath erre vonatkozólag 1718 jul. 10-ről a következőben értesíté Eugen hercezet: „Das Gesuch der ungarischen Hofkanzley auf die Orientalia und andere der orthen vorkommende Politica können wir umbso vil sicherer dilatorie tractiren, weilien Ihre kais. Mayst. mit Ertheilung der von solcher yber ihr neues referat verlangenden resolution ein gleiches principium führen, und in der den 25 pass. vor Ihrer Allerhöchsten Person gehaltenen Conferenz, das Sie darauf keine Reflexion machten, und sothanes Gesuch veder thunlich, weder gegründt anseheten, ganz deutlich zu erkennen gegeben. Wir seyndt aber ebenfals der ohnmasgebigen Meinung, das nach geendigten Friedenswerkh das von Förmblichen zu reden und der dardurch von ernenter hungarischer Hofkanzley suchende Eingang zu einer dem allerhöchsten kaiserlichen Dienst nachtheilligen Erweiterung in primo limine — ein für allemahl abzuwideren seye.“

Azonban a magy. kir. udvari kancellaria nem engedé magát oly könnyen elutasítani s több alkalommal ismételte álláspontját érvényesíteni a katonai kormányzás ellenében és sürgette a Bánság visszakebelezését a magyar korona területébe. Hogy a magyarokat némileg megnyugtassa, avagy talán azért, mert ez inkább megfelelt

politikai céljainak is, a bécsi kormány azzal vetett véget a nemzeti tiltakozásoknak, hogy a visszafoglalt területeken az ausztriai udvari kancellaria befolyását is megszüntette, s azok kormányzását és igazgatását a Hofkriegsrath mellett az Allgemeine Hofkammerre ruházta; olyképpen, hogy ezen tartományok mint „absolutum dominium“ minden földesuri fensőségtől menten, a császár kizárólagos birtokát képezzék. Hogy ezen felfogás sem jogos, sem czélszerű nem volt, arról nemsokára meggyőződtek maguk az intéző körök is.

„Cameraleinrichtungs-Commissariat“ volt a neve azon politikai hatóságnak, mely a „Militair Commando“ mellett arra volt hivatva, hogy a visszafoglalt tartományok anyagi és biztonsági ügyeit vezesse, s mely Temesvár városát, továbbá az erdők, bányák és vizek kivételével az egészet in fundos coloniales et confiniarios kormányozza.

Ezen hatóság eszközölte legelőször a lakosság összeírását, a harács vagy fejadó — négy rhenusi forint kivetését és beszédését s állítá össze minden évben a költségvetést. Feladata volt a tized kezelése s a régi úrbéri viszonyokból származott ügyek elintézése. A hány ház a községben találtatott, annyi szekér szénát vagy e helyett két szekér fát kellett a lakoságnak a Cameral Administration rendelkezésére bocsájtani évenként; azon kívül minden község újév körül egyikét legszebb ökreinek tartozott a hatóságnak beszoigáltatni. Végre minden ház után a falvakban évenként 2 oka zsir vagy e helyett 1. frt. 30. kr. készpénzben volt beszállítandó. Ezek voltak a robot terhek mellett azon kötelezettségek, melyek a Temesi Bánság polgári lakosságát 1718-ban terhelték.

De a Cameral-Einrichtungs-Commission nem bizonyult sem elégségesnek, sem czélszerűnek, valószínűleg azért, mert a katonai kormányzat részéről nem támogattatott, sőt elégszer akadályoztatott amugyis nehéz és bonyolódott feladatának megoldásában; s azért az udvari kamara azt az ajánlatot terjeszté a császár elé, hogy az u. n. „Autorisirte Conferenz“ vagy „Hofcommission“ kezébe tétessék a visszakapcsolt területek közigazgatási kormányzása, mely ajánlat elfogadtatván, annak előülő elnökévé a Savoyai herczeg neveztetett ki: Starhemberg és Walsegg grófok segédkezésének igénybe vételével.

Ha az okokat kutatjuk, melyek az udvart arra birták, hogy a magyar udvari kancellária jogos felterjesztéseit a visszakapcsolás érdekében következetesen visszautasítsa, azt fogjuk találni, hogy

azok nem annyira katonai, mint inkább politikai természetűek valának. Egy részről a dynastia még mindig nem számíthatott feltétlenül a magyar nemzetre, mert, bár Rákóczy és hivei ártalmatlanná tétettek, a Rodostóban elhalt szerencsétlen fejedelem fia kiáltványában „I József, Isten kegyelméből a magyar királyság hercegének, Erdély és Munkács fejedelmének“ nevezte magát, — az egyetértés és bizalom hiányzott a kölcsönös érintkezéseknél. Azonfelül az idegen nemzetiségek ellenszenvé Szent István koronájának területén belül — az udvari politika elmaradhatatlan következményeként — nem egy alkalommal aggasztó jelekben nyilvánult.

Érdekes világot vet az uralkodó hangulatra s a kormány valódi céljaira egy, 1723. január havában kelt felterjesztés a Hofkriegsrathhoz, melyben többek közt a következők mondatnak: „weil die raizische Nation von der ungarischen nicht gubernirt werden wolle, auch sothane Landschaften und Districte gleichsam für eine Barriere gegen Ungarn und die Túrkey zu regardiren wären“, minél fogva a visszakebelezés ismételve és a leghatározottabban megtagadtatott.

Belgrád megvételével Szerbia sorsa is el volt döntve, legalább egyelőre; s a fegyverrel elfoglalt ország és a szomszéd területek ép olyan szellemben igazgattattak, mint a Temesi Bánság, tekintet nélkül arra, hogy azok a török uralom előtt a magyar király hűbéres tartományai voltak. Már elmúlt egy éve, hogy a sokat vívott erősség megnyitá kapuit a császári hadaknak — a vár és a város legnagyobb része még romokban hevert — midőn megérkezett Bécsből a Hofcommission, mely Szerbia politikai kormányát berendezendő vala. A kormánybizottság elnöke Prosamer Ágoston kamarai tanácsos volt, kivel Cooper udvari fogalmazó és Helbling számvevőségi tiszt jöttek Belgrádba. A bizottság azonnal megkezdé működését a Hofkriegsrath és a Hofkammer utasításai szerint.

Azonban itt is, úgy, mint a Bánságban, egyelőre csak a Provisorium rendeztetett be, melynek legfőbb feje szintén Savoyai Eugen herceg volt; kit azonban Szerbiában nemsokára és hosszabb időre gróf O' Dwyer József tábornok váltott fel, — egy férfiú, kit senki sem szeretett s ki rideg magatartásával sokat tett, hogy a szerbek gyűlöletét felidézze az új állapotokkal s ezen s visszakivántassa velük a török uralmat, mely passiv tétlensége mellett több állandósággal birt,

Feltűnő s bizonyára nem véletlen jelenség, hogy sem a Bán-ságban, sem Szerbiában magyar katonai vagy politikai egyénnel nem találkozunk; Temesvárott a Provisorium alatt az „Einrichtungs-Commission“ feje és Mercy lovassági tábornok jobbkeze Kalanek kamarai tanácsos volt, kinek az erdélyi élelmezési főbiztos Haan segédkezett. Ugy látszik Eugen herczeg idegenkedése volt leginkább a magyar közigazgatási elem mellőzésének oka, ki több alkalommal kifejezte aggodalmait a magyarok megbizhatatlansága iránt.

Midőn Belgrád és vele az ország nagy része a császár hatalmába került, a legszomorúbb képek tárultak fel: erkölcsi, anyagi és művelődési tekintetben; az ország népessége a török lakosság elköltözése után olyannyira leapadt, hogy tizenöt kerületében 415 lakott — és 342 lakatlan helységet számlált, összesen 2456 család-közösséggel; tehát hat lakott helységre öt lakatlan esett, átlag hat családot számítván egy helységre. Neipperg ezredes egy jelentésében jellemzően illusztrálja ezen szomorú állapotokat, sőt nem tartózkodik aggodalmát kifejezni az iránt, hogy még ezen elenyésző csekély számú népesség is gyérülni fog azon esetben, ha a szerbek több adóval és közmunkával terheltetnének, mint a mennyire a törökök alatt kötelezve voltak. A legterhesebbnek nevezi a sohasem szünetelő katonai beszállásolásokat s kiemeli, miszerint a nép szívesebben pénzzel vagy más úton-módon váltaná meg magát ezen súlyos tehertől. Előfogatókat adni „s kiváltképen magyar nemzetiségű katonákat elszállásolni“ nagyon súlyos és szokatlan tehernek tekintik; sokat sanyargattatván a hajduk és huszárok, valamint az átutazó idegenek által. Említett ezredes ennél fogva ajánlatosnak tartja: hogy a kerületi és pedig a katonai ép úgy, mint a közigazgatási hatóságok, kiméletesen és tapintatos módon bánjanak a néppel s ne keserítsék azt el zaklatásaik és jogtalan követeléseik által.

Hogy mily tapintatos bánásmódot igényelt a szerb lakosság, az kitészik Alter Jakab kamarai felügyelőnek Belgrádból 1724. aug. 9-ről keltezett jelentéséből. „Az ország lakosai nagyon babonásak, metropolitájukat és pópáikat félisteneknek tartják s máig inkább hajlannak a török iga, — mint a keresztény kormányzás felé, minthogy a rablásnak és gyilkolásnak nagy barátai, melyekért most halálbüntetést kell kiállaniok, holott a török uralom idejében csak vérpénz fizetésére voltak kötelezve. A szerbek természetüknél fogva hazugok

s készek, ha kell, napjában többször és pedig a legellenmondóbb dolgokban esküt tenni; pénzüket elássák s köteles adójukat sohasem szolgáltatják be szívesen. Azonban, ha valaki tud nyelvkönn beszélni, annak egy jó szóért mindent megtesznek.

Mindjárt a visszafoglalás után tömegesen jövének idegen, kivált német gyarmatosok Szerbiába és Belgrádba; de egyrészt azért, mert nem rendelkeztek a szükséges anyagi segélyforrásokkal, más részt mert a szerbek rossz szemmel néztek minden idegenre, csak nagyon lassan boldogultak. Sokkal kedvezőbb sors várakozott a gyarmatosokra a Bánságban, hol elébb szilárdultak meg úgy a politikai, mint a közbiztonsági állapotok s hol a jövevények a kormány részéről a legnagyobb támogatásra és figyelemre találtak.

„A Belgrádban megtelepedett idegenek, de kivált a német nemzetiségűek“, írja az említett kamarai főfelügyelő tovább, idézett felterjesztésében, „a birodalom minden részéből sereglettek össze s mindegyik azt akarja, hogy a város az ő hazájának szokásai és törvényei szerint igazgattassék, úgy, hogy a város csak husz vagy huszonöt év multával virágozhatik fel valójában s csak akkor, ha úgy a német, mint az öreg rác nemzedék, mely a török életmódhoz hozzá van szokva — elköltözött s helyüket gyermekeik foglalják el.“

Hogy Belgrád németesítése mily gyors előmenetelt tett s hogy mily tekintélyes befolyásra jutottak a birodalomból beköltözött németek, mutatja, hogy már 1718-ban egy német, Stadler Frigyes volt a főváros polgármestere, ki nagy erélyvel, bár sikertelenül, küzdött a katonai uralom zsarnoksága ellen és a polgári elem megszilárdulása mellett. Belgrádban a legjobb házak, számra nézve mintegy 900, melyek az ostromot kiállották vagy újból felépültek, — a katonai helyőrség által voltak lefoglalva; a gyors építkezést megakadályozá az anyag hiánya — vagy azon nehézségek, melyeket a katonai parancsnokság azok megszerzése elé gördített. A polgárok szüntelen sáncmunkákra parancsoltattak s a késedelmezőkért a polgármester tételt felelőssé, kit a hadparancsnokság börtönnel fenyegetett, hogy megfélemlitse. Mig a szerbek vásár- és ünnepnapokon ezen terhes munka alól fel valának mentve, a beköltözöttek ezen napokon is kényszermunkára köteleztettek és pedig kor és vagyoni állapotra való tekintet nélkül.

Egy hivatalos kimutatás szerint a német vagy Dunavárosban 1717 végén a következő nemzetiségek laktak: német 333; örmény 29; szerb 39; magyar 11; német zsidó 13; török vagy spanyol zsidó 34 család; összesen tehát 459 család, avagy középszámítás szerint 2954 lélek. Alig egy évvel később a kedvezőtlen viszonyok folytán e szám 355 családra vagy 2130 lélekre apadt le.

Az udvari kamara bizonyára a kedvezőtlen jelentések által figyelmessé téve, meghagyá a kamarai kiküldötteknek: Terlichscron János és Helbling Ágostonnak, hogy a belgrádi polgármestert valamint polgárságot vegyék hathatós pártfogásukba s tegyenek jelentést azon intézkedésekről, melyek meghozatalát szükségesnek vagy kívánatosnak tartják. Erre Terlichscron tanácsos egy kimerítő felterjesztésben válaszolt, melyben előadá, miszerint őt magát, valamint az összes polgárságot csak azon remény tartja még fenn, hogy a főhadparancsnok gróf O'Dwyer tábornok nemsokára visszahivatik s távozásával megszűnik a katonai önkény és jogtalan beavatkozása Cameralia és Politicum ügyeibe.

A belgrádi polgárság panaszai kiváltképen a következők körül forogtak: 1. A polgárok gyakran egészen semmis okokból vagy pusztá vádaskodás alapján a katonaság által elfogatnak, bilincsekbe veretnek s börtönbe hurzoltatnak, hol nem ritkán hetekig sinylenek, míg ügyeik elintézését nyernek. 2. A szegény és betegházi alap, melyet a polgárok jótékony adakozások útján létesítettek, a katonai kormányzat részéről önhatalmulag lefoglaltatott. 3. A polgároknak nincs megengedve, hogy saját igényeik és anyagi viszonyaikhoz képest építkezzenek, hanem úgy, miként azt a hadparancsnokság engedélyezni jónak látja. 4. A személy és vagyónbiztonság az egész város területén oly rossz lábon áll, hogy rablás, gyilkosság és más erőszakoskodások napi renden vannak; s nincs senki, ki ezen szomorú állapotokon segíteni tudna vagy akarna. 5. A város kellő közepén egy faépületben — mely hajdan mecsetül szolgált — nagy mennyiségű lőpor van felhalmozva, mely minden pillanatban végpusztulással fenyegeti a várost; pedig ritkán mulik el nap, melyen területén tűz nem jeleztetnék.

Az alapos és indokolt felterjesztésben mindezen bajok kútforrásaként gróf O'Dwyer főhadparancsnok van megnevezve; ki napról-napra növekedő önkénnyel sanyargatja a lakosságot. S mégis mi

történik? A helyett, hogy a polgárság egyhangú óhajtása méltánylásra talált volna, gróf O' Dwyer állásában megerősítették a császár által teljhatalmú kormányzójává neveztetik ki Szerbiának és fővárosának. Így tartott azután még két évig; s újabb és ismételt felterjesztések valának szükségesek, míg végre a Hofkriegsrath és a Hofkammer arról győződtek meg, miszerint az elfoglalt területek birtokát veszélyeztetik, ha a közvélemény által elítélt s az összes lakosság által gyűlölt főhadparancsnokot tovább is meghagyják helyén.

Gróf O'Dwyer 1722-ben felmentetvén, helyét Württemberg Károly Sándor herceg altábornagy foglalta el, mivel, mint teljhatalmú kormányzóval, szebb napok kezdődtek Szerbiában. Württemberg herceg humánus, igazságszerető ember volt, ki e mellett nagy erélyt és tevékenységet fejtett ki a gondozására bízott és sokáig elhanyagolt ország felvirágoztatása körül; s valamint Mercy gróf a Temesi Bánságban, úgy a Württembergi herceg Szerbiában megalapítója lett egy új és kedvező kulturai korszaknak, melyben az ország úgy erkölcsi, mint értelmi tekintetben, feltűnő haladásnak indult. Egész erejéből arra törekedett, hogy míg az ország határait minden kultúmadás ellen biztosítá, addig annak belsejében a közgazdasági viszonyokat olyan karba helyezze, hogy azok jótékony hatása alatt a szerb nemzet nyugodt és boldog jövőnek nézhessen eléje.

Az új kormányzó mindenek előtt elrendelé az általános összeírást — *conscriptio* — oly czélból, hogy biztos alapot nyerjen az ország jövőendő szükségleteire nézve. Ezen összeírásból kitűnt, hogy az egész ország, Belgrád kivételével, 6020 sessiót vagy önnálló földbirtokot számlált. *) Egyuttal azonban a herceg terjedelmes emlékiratot nyújtott be a Hofkriegsrathnak, melyben a Szerbiában behozandó újítások szükségességét alaposan fejtegeté. E szerint a szokásos házközösségek fejei minden egész sessió után évenként 16 frt; nős fivérek 14 frt; nőtlen fivérek 10 frt; nős fiai 8 frt; többi nőtlen kiskorú fiai pedig 4. frt adót fizessenek az állam pénztárába; mely összegekben mindennemű járulék bennfoglaltatnék; mi inkább inyére van a lakoságnak, mint a sokféle néven és czimen fizetendő tizedek,

---

* Egy sessiora 30 hold szántóföld, 6 munkanap rétség s megfelelő legelő és erdőilleték esett.

fejpenzek, robotok, utólagok, pótlékok stb. Ezen alapon az ország évi jövedelme 137,814 frtra menne, míg eddig az átlagos évi bevétel 88,114 frtot tett.

A telekkönyvi intézmény behozatala által a herczeg az adás-vétel és átíratil illetekek czimén, valamint a horvát és styriai borok behozatalából, a méz és viasz kiviteléből, de kiváltképen a bánya és sójövédékből sa vámokból még tetemes jövedelmet helyezett a kincstár számára kilátásba. Az 1719-ben keletkezett s a császár által megerősített „Orientalische Compagnie“ czimú kereskedelmi szövetkezet kiváltságai ezen újítások által nem szenvedtek volna fogyatkozást.

Ámbár a Württembergi herczeg javaslatai nagyobb részben elfogadtattak és életbeléptettek, a katonai kormányzás még mindig nem vesztett régi merevségéből és egyoldalúságából; minek folytán a polgári kormányzás nem jutott azon mederbe, melyben önnálló hatáskörét érvényesítve az ország jólétét a maga részéről is kellőleg előmozdithatta volna. Ellenkezőleg, a súrlódások az „allzu praepotente Miliz“ és a kamarai hivatalnokok közt mindig élesebb jelleget öltöttek, olyannyira, hogy az utóbbiak feje Terlichscron egyenesen kijelenté egy felterjesztésében, hogy az egyetértés köztük és a Militaria közt immár a lehetetlenségek közé tartozik, minthogy „das Militare zum öfteren a diametro adversiret und durch vielfältige Eingriffe die actus quasi possessorios zu erzwingen auch seine Autoritaet über das Camerale zu praerogiren sich indefesse bearbeitet,“ hangzik a szörnyü németiséggel irt felterjesztés egyik pontja. Ezek folytán Terlichscron arra kérte az udvari kamarát, hogy felterjesztéseit és jelentéseit ezentúl közvetlenül és a katonai felsőség kikerülésével és saját aláírásával terjeszthesse fel.

Hogy a népességében erősen megfogyott ország gazdasági viszonyai gyorsabban felvirágozhassanak, szükségesnek látszott az idegenek betelepítését lehetőleg előmozdítani; ily czélból a következő kedvezmények nyujtattak: 1. Szabad lakhely egyikében a lakatlan vagy elhagyatott falvaknak lehetőleg Belgrád közelében s a menynyire kivihető olyan helyeken — hol szerbek nem laknak. 2. Minden házhoz 24 hold szántó föld, 6 napszám rét s a szükséges legelő, valamint saját szükségletre szőlőkert — ingyen. 3. A három kedvezményes év lefolyása alatt idegen országokból, — de nem a császári örökös tartományokból bevándorolt telepítvényesek három évig fel-

mentetnek mindennemű adó fizetése és munka kötelezettsége alól, valamint a katonai beszállásolásoktól; az ezt követő három évben pedig 12 ftot; ismét három évvel később 18 frt évi adót fizetnek; s csak ennek multával lesznek kötelesek a törvényes egész adót, azaz 24 ftot, évenként fizetni s a robotmunkát teljesíteni. 4. A három első évben a kincstári erdőségekből ingyen kapnak épület- és tűzifát.

Hogy ilyen körülmények közt nem csekély volt azok száma, kik a német birodalom különböző részeiből, kiváltképen azokból, melyek a spanyol örökösödési háború hatásai alatt gazdasági tekintetben is sokat szenvedtek — Szerbiába költöztek, könnyen elgondolható. Legelőbb városi jelleget öltött természetesen Belgrád, mely már 1721-ben ismét 400 német családot számlált, kik többnyire a Rajna melletti Worms vidékéről költözének be s a német vagy Duna város nevű részét a városnak népesítették be. A város élén egy polgármester, majd a városbíró állott megfelelő számú tanácsosokkal, kik minden két évben újra választottak. A városnak kötelességévé tétett, az ifjuság oktatásáról is gondoskodni „ . . . . ferner seye ein Schullehrer anzustellen, die deutsche Sprache als Unterrichts- und Muttersprache einzuführen und strenge darüber zu wachen, dass der Lehrer die Jugend in keiner anderen, als der deutschen und lateinischen Sprache unterrichte.“

Ámbár a betelepedés e szerint elég kedvező módon elősegítették s Belgrád nemsokára kezdte kivetkőzni keleties jellegéből, két dolgot mégsem volt hajlandó az atyailag gondoskodó országkormány a polgároknak engedményezni. Az egyik a jus gladii volt, mely a sajtáságos viszonyokra való tekintetből továbbra is a Militaria kezében maradt; a másik pedig a céhrendszer érvényesülése úgy, miként az a nyugati országokban fennállott.

A katolikus polgárok lelki ügyeiről a jezsuiták gondoskodtak, kiknek engedély adatott az első latin iskola vagy gymnasium felállításához is, azon szigoruan körülírt kötelezettséggel, miszerint minden erejükből a német nyelv és érdekeinek előmozdítására törekedjenek. Egyideűleg számos olyan intézmény léptettetett életbe, melyek által úgy az egészségügy, mint a polgárok anyagi érdekei, tetemes javulást tapasztaltak. Természetes, hogy főképen a belgrádi u. n. „németváros“ volt az, hol az újítások gyakorlatilag is érvényesültek s honnan az ország polgárosítása voltaképen kiindult; míg a Száva mellett el-

terülő u. n. ráczváros lakosai ettől mindvégig távol maradtak s gyanakvó tekintettel és bizonyára kevés bizalommal néztek mindenre, mi közelükben végbement.

Sok fejtörést okozott a belgrádi városatyáknak a czimer kérdése is; többen a régi római idők reminiscentiáiból akarták levezetni a város czimerét; azonban a Hofkriegsrath 1725-ben abban állapodott meg, hogy az újabb czimer fogadtassék el, három török mecset a felette lebegő császári sassal s a következő felirással: „Alba Graeca recuperata anno 1717.“

A polgárság igyekezete oda volt irányozva, hogy a városnak visszaszerezze mindazon régi jogokat és szabadalmakat, melyeket hajdan a magyar királyoktól kapott s melyeknek a török uralom kezdetéig birtokában volt. Azonban ezen kívánság teljesítésének útjában állott a visszafoglalt tartományok szervezése s a bécsi kormány határozott ellenkezése.

Hogy mily gyorsan emelkedett Belgrád, de kiváltképen a német város, azt bizonyítja egy a bécsi pénzügyi levéltárban fellelhető ki-mutatás, melyből kitünik, hogy 1728-ban ezen városrész 1375 házszámmal birt. Ezen házak nagy része azonban katonai czélokra volt fenntartva; így csupán a törzskari tisztek elszállásolására 68 ház szolgált; a tüzérség 45; a Pálffy ezred 12; a Marulli ezred pedig 176 házban volt elhelyezve, úgy, hogy a tulajdonképeni polgárság számára csak mintegy 316 ház állott rendelkezésre.

A kormány törekvése, hogy az országban az ipart és kereskedelmet előmozdítsa a kedvezőtlen viszonyok közt csak nagyon kis részben mehetett teljesülésbe. Mézen és viaszon kívül alig volt Szerbiának más kiviteli czikke. A szerb kereskedők többnyire török, a német kereskedők ellenben bécsi árúkat hoztak a piacra. A passaroviczi béke egyik pontja a kereskedelmet, és pedig úgy nagyban, mint kicsinyben, a törökök kezében hagyta, kik ezen békeokmány értelmében sokkal kevesebb adót fizettek, mint a szerbek vagy betelepedett idegenek, mi által a verseny majdnem lehetetlenné tétetett. Így a török kereskedők csak 3 frtot, míg az austriai alattvalók s a betelepettek 7 frt 30 krt fizettek Belgrádban száz forint után adó fejében.

A Württembergi herczeg, mint Szerbia kormányzója, nem csekély érdemeket szerzett magának az által, hogy a régi, a török uralom

alatt elhanyagolt vagy egészen beszüntetett bányákat ismét mivelés alá vette. Már 1721 végén egy kiküldött bizottság járta be az országot, mely alkalommal nemcsak számos régi bánya aknáira akadtak, hanem új ércztelepek is kerültek napvilágra. A havillai fellegrvár alatt, Palánka és Rudnik közelében, továbbá a stoiniki és párcei hegyekben nemcsak gazdag ólomerek fedeztetek fel, hanem helylyelközzel ezüstre is bukkantak. Azonban, minthogy Belgrád és vele együtt az egész ország 1739-ben ismét török kézre került, e téren az idő rövidsége miatt nagyobb eredmények nem voltak elérhetőek.

Hogy a visszafoglalt részek és pedig úgy a Temesi Bánság mint Belgrád és Szerbia katonai tekintetben is biztosítottassanak, a kincstárnak nagy összegekre volt szüksége, melyeket a rendes jövedelmekből fedezni lehetetlen volt. Kiváltképpensokba kerültek mindkét részben a nagyszabású erődítési munkálatok. Temesvár és Belgrád azontúl is a birodalom elsőrendű védbástyáinak tekintettek s mint ilyenek szereltettek fel. III. Károly az összes kereszténység támogatására számított a létesítendő nagy erődítési munkálatok keresztülvitelénél; de számított főképpen az egyház anyagi hozzájárulására.

Ezen utóbbi számításában, kivált mi a magyar klerust illeti, nem is csalódott; mert ámbár a pápai államtitkár Paulucci bibornok a magyar főpapságot óva inté a kívánt költségekhez hozzájárulni az esztergomi érsek-herczeg Sachsen-Zeitz bibornok kötelezte magát minden évben önként 8000 frttal járulni a végvidék megerősítésének költségeihez. Hasonlóan cselekedett a kalocsai érsek Csáky bibornok, ki évenként 3000 frtot ajánlott fel ugyanazon célra. Midőn azután öt évvel később 1725-ben XIII. Benedek pápa maga is felszólítá a német és magyar főpapságot Temesvár és Belgrád megerősítésére adakozni, néhány év alatt mintegy 800 ezer forint, sőt Nápoly, Sicilia és Milanó adakozásaival együtt két millió forint gyűlt össze a nevezett célra.

Az udvari kancelláriának egy 1725. april 25-ről kelt leiratával a megszavazott segélypénzek következőleg oszlottak meg s biztosítottak az egyes országok egyházi javaira.

Magyarország	93,333 frt 20 kr.
Enns alatti Austria	166,666 „ 40 „
Csehország	122,666 „ 40 „
Morvaország	74,666 „ 40 „

Szilézia	60,000	frt	—	kr.
Enns feletti Austria	94,666	„	40	„
Styria	40,000	„	—	„
Karinthia	18,666	„	40	„
Krajna	14,666	„	40	„
Friaul és Görz	13,333	„	20	„
Schwáben és Előaustria	10,666	„	40	„
Német birodalom és a konstanczi püspökség	20,000	„	—	„
A jezsuita rend	33,333	„	20	„
Összesen.	762,664	frt	40	kr.

Öt év mulva ugyancsak a pápa egy bullája folytán a segélypénzek újból felajánlottak s ámbár nem rugtak ily tetemes összegekre — Temesvár és Belgrád erősségei mégis felépültek s hirdették a keresztény világ áldozatkészségét.

A határszélek védelmére Battée tábornok ajánlatára a Hofkriegsrath elrendelé egy nemzetőri csapat felállítását és szervezését is, mely nagyobb részben szerbekből állott s kezdetben 13 század hajdú által volt képviselve, kik 2 fő és 15 alkapitány vezénylete alá helytetének s kiknek feladata volt, a török határszéleken őrségi szolgálásokat teljesíteni. De úgy látszik, hogy ezen hajdú századok nem katonai dolgokat is űztek s új és szigorubb szervezés alá kerültek miután az tapasztaltatott, hogy a szolgálat mellett — csempészettel is foglalkoztak.

Nem csekélyebb gondot — mint a katonai és közigazgatási kormányzat — adott az egyházi ügyek rendezése, kivált Szerbiában. A keleti egyház régi kiváltságai és szabadalmi és azok újabb szerződészerű biztosítéka itt nehéz akadályokat gördített útjába az intéző köröknek; melyek legszívesebben a catholicismus érdekeit szerették volna előmozdítani az országban. Kezdetben a katonai lelkészek végezték az egyházi teendőket; utóbb három jezsuita látta el Belgrádban az „Ecclesiasticum et Parochiale“ teendőit, kiknek mindegyike 1000 frt fizetést kapott évenként és szabad lakást. Majd trinitariusok, minoriták, ferencziek és kapuczinusok jövének az országba s megkezdették nemcsak lelkészi, hanem térítői munkájukat, nem csekély megütközésére az orthodox görög-keletieknek. Az 1723-ban Rudnik, Sabác, Jagodina és Semendria városokban plebániák alapítottak, melyek mindegyike 150 frt évi készpénz javadalmazással lát

tatott el. Az 1724 év elejétől kezdve Szerbia katolikusai egyházi tekintetben Vernich Ferencz szerémi püspök illetősége alá rendeltettek; egyttal tervbe vétetett két katolikus püspökség felállítása és pedig Belgrádban és Semendriában; azonban az utóbbi székhelye Belgrádba tétetvén át — a szerb püspökség 1728-ban valóban létre is jött 13,000 frt az államkincstárból fizetendő javadalmazással. Ezen összegből 8000 frt a püspök fizetésére esett, míg 2000 frt az iskola és az egyházi zene létesítésére, 3000 frt pedig négy kanonoki stallum díjazására rendeltetett.

Az első szerb püspök, a kit a király a magyar udvari kancellária előterjesztésére nevezett ki — Thurn-Valsassina gróf, győri kanonok volt. Ezt követte 1731-ben Patachich zágrábi kanonok. Mindkét alkalommal éles konfliktus merült fel a magyar kir. udvari kancellária és Eugen Savoyai herceg, a Hofkriegsrath elnöke közt, ki szokott magyarellenes nézeteinél fogva — a magyar király kinevezési jogát nem támadta ugyan meg közvetlenül, — de annak gyakorlati érvényesülését nem tekintette okvetlenül szükségesnek.

Alig két évvel később Patachich helyét a magyar-szt.-páli prépost Engel Ferencz gróf foglalta el, ki alatt a katholicismus ügye Szerbiában mindinkább megerősödött. Gradistye, Passarovicz, Mirova és Viljewo városokban és egyebütt új katolikus községek keletkeztek. A tanügy mindazon által nem mutat fel ily kedvező haladást latin iskola csak egy volt az országban, Belgrádban; s ámbár az elemi iskolák behozatala és berendezése iránt több ízben történtek felterjesztések, azok életbeléptetése egy részről az alapok hiánya, más részről a lakosság közönye folytán ez idő szerint nem volt lehetséges.

Mig ekképen a katolikus egyház ügye a kormány kiváló figyelmével találkozott, — a görög-keleti egyház a passaroviczi békeokmány értelmében majdnem egészen érintetlen maradt s továbbra is megtartotta autonóm jellegét. Joannovich Vincze metropolita nagy erélylyel és ügyességgel vezette egyházának kormányát; s hogy az elégtelenség a szerb lakosság részéről, — mely az ujtásokat és az idegenek betelepítését mindig rossz szemmel nézte — nem nyilvánult hangsúlyosabban s a béke a nemzet és kormánya közt nem zavartatott meg nagyobb mértékben, az kizárólagosan Joannovich Vincze érdeme.

Az 1737 év nevezetes fordulatot jelez Szerbia újabb történetében; röviddel egymásután a Württembergi herceg és Joannovich

metropolita elköltöznek az élők sorából; s mintha velük együtt az ország jó szelleme távozott volna el, ettől fogva a surlódások a szerbek és a betelepettek, a görög-keletiek és a katolikusok közt napirenden voltak. A törökök, kik mindig résen állottak, minden megengedett és meg nem engedett eszközzel szították a lakosságban a gyűlölet és ellenségeskedés szikráját; úgy, hogy a hangulat már 1738-ban mindenfelé harczias előjelekben mutatkozott.

A háború a császár és a szultán közt végre kitört — Eugen herczeg a nagy győző már nem állott a hadak élén — s a német fegyverek teljes vereségével s 1739 szeptember 18-án a belgrádi békével végződött; melyben a passaroviczi vívmányok legnagyobb része, — vele Szerbia és Belgrád veszendőbe ment. Az 1740 junius 6-áig a hadifelszerelvények szerződészerűleg Zimonyba szállítottak; ezen napon ürité ki a császári sereg zöme Belgrádot; csak Kheul tábornok és Kollowrat alezredes maradt még a következő napig a várban, — mely junius 7-én ismét török kézre került. A belgrádi béke volt a sötét árny, mely III. Károly király utolsó napjait oly kétségbejuttatóvé tevé.

A nagy reményekkel, de nehézkes és elégtelen eszközökke megindult vállalat — Szerbia állandó megszerzése és katholizálása — hajótörést szenvedett; a török ismét megerősödött a Mohács előtti végvidékeken; s ámbár a tulajdonképeni magyar határon belül többé állandó foglalásokat nem tett, — a határok békéjét és biztonságátl továbbra is veszélyeztette.

DR. LÁZÁR GYULA.